

A KAISERLICHES HOFMOBILIENDEPOT TÖRTÉNETE

AZ UDVART KISZOLGÁLÓ INTÉZMÉNYEKTŐL A HOFMOBILIENDEPOT MÚZEUMIG

A Kaiserliches Hofmobiliendepot, amelyhez a Hofburgban lévő Hofsilber- und Tafelkammer is tartozik, különleges helyet foglal el az osztrák és nemzetközi múzeumok körében. A gyűjtemény szerkezete jelentősen eltér a hagyományos iparművészeti múzeumokétól. Az alábbiakban a gyűjtemény történetéből kiindulva próbálom meghatározni muzeológiai helyzetét.*

A gyűjtemény története

Az udvari bútorok felügyeletére 1748-ban Mária Terézia császárné hozott létre hivatalt (Hofmobilieninspektorat) a francia „garde meuble” mintájára. A hivatal feladata az udvari berendezések gyártásának, szállításának, restaurálásának és raktározásának megszervezése és ellenőrzése volt. A császári család lakhelyeinek berendezését az állami költségvetésből fedezték, azok sohasem képezték a Habsburgok személyes tulajdonát.

A XIX. század elején I. Ferenc császár a főudvarmesteri hivatal alatt működő intézményre bízta valamennyi császári kastély és udvari hivatal berendezését is, mivel az udvari utazások alkalmával az összes bútort magukkal szállítani igen költséges volt.

A XVIII. században az udvar bürokratizálódásával a felügyelőségre hárult a hivatali helyiségek berendezésének feladata is, amelyek az apparátus differenciálódása és növekedése folytán a XIX. században már nemcsak a Hofburgban, hanem a környék palotáiban is helyet kaptak. A berendezéshez felhasznált bútorok minőségét a hivatalok udvari rangja szerint állapították meg, amelyhez már a gyártásnak is igazodnia kellett.

I. Ferenc József 1849-ben felosztotta az udvari bútorok felügyelőségét, a feladatokat az egyes vár- és kastélyparancsnokságoknak osztotta ki. 1901-ben a császár a még ma is álló új épületbe vonta össze a bútorraktárakat és restaurátorműhelyeket, amely a Mariahilferstrassén a Hofburg és Schönbrunn között található. Eredetileg a kocsállományt is itt szándékoztak elhelyezni.

1918-ban a császárság összeomlásával munkáltató nélkül maradt a monarchiának a császári udvartartást ellátó, mintegy 5000 alkalmazottat foglalkoztató legnagyobb szolgáltató szervezete, és kérdésessé vált, hogy az újonnan alapított Osztrák Köztársaság használatba veszi-e és miként az udvart kiszolgáló intézményeket, hivatalokat. Mindaddig a Hofmobiliendepot, a Hofsilber- und Tafelkammer (az ezüstneműk és asztali dísztárgyak gyűjteménye), az udvari konyha, a zöldséges és fűszernövénykert, az udvari pékség, a pincészet, a mosoda és a világításra szolgáló tárgyak gyűjteményének lerakata a felosztaltott főudvarmesteri hivatal alá tartozott. Ekkor ezen intézmények összes anyagi javai a Bundesmobiliendepot tulajdonába kerültek, eladásukból pedig az államadósságok törlesztését tervezték.

Szerencsére azonban ezt a hatalmas örökséget – valamennyi császári kastély és hivatal berendezését – végül mégiscsak raktárakba szállították, leltárba vették, és az újonnan felállított állami hivatalok, minisztériumok, követségek között osztották szét reprezentációs célokra. A tárgyak egy részét átadták az egykori

*A cikk azért különösen érdekes a budai vár történetéhez kapcsolva, mert az Ybl–Hauszmann-féle felújításig a palota berendezését, díszítéseit a Kaiserliches Hofmobiliendepot szolgáltatta. (F. D. K.)

Karosszék fehér-arany farésszel, vörös ananászdamasztos mintával kárpitozva. Bécs, MMD, lt. sz.: 041334/000. Marianne Haller felvétele.

Sessel, Weiss-Gold, Sitz und Leine mit rotem Ananasdamast tapeziert. Foto: Marianne Haller.

formációforrásként működött: „Éppen ezért a kiállítást nem is múzeumként alakították ki, hanem rendszertelenül egymás mellé helyezett, berendezett helyiségekként a hozzájuk tartozó korabeli szőnyegekkel, tapétákkal, képekkel, szobrokkal, világító eszközökkel, textilekkel és egyéb kellékekkel együtt. A kiállítást technikai szempontok határozták meg, például a famegmunkálás, a furnirozási és berakási technikák bemutatása...” (*Denkschrift des Mobiliarverteilungsausschuß*, 1930).

A raktárat tehát nem kifejezetten múzeumlapítási szándékkal adták át a nyilvánosságnak; didaktikailag azonban mégiscsak a régi kézműves-hagyomány megmentése volt a cél, s ezt a művészileg igényes darabok bemutatásával kívánták elérni. A bútorok elhelyezése nem az iparművészeti múzeumok kiállítási gyakorlatát követte, amely egyes kiemelt tárgyak vagy tárgycsoportok köré rekonstruálja a történeti háttérét. Ehelyett különböző stílusú és korú tárgyak egymás mellé halmozásáról volt szó, ahol a mesterembert érdeklő technikai fogások álltak a középpontban. A biedermeier kabinetekben pedig a kispolgári lakókörnyezetet mutatták be – I. Ferenc császár idejéből származó udvari bútorok segítségével. A korabeli kiállítás-vezető így ír a termekről: „A biedermeier-gyűjtemény fő sajátossága az az erőteljes polgári jelleg, amely ezt az időszakot jellemzi. E fantáziadúsán berendezett biedermeier szobácskák mindegyikének megvan a saját karaktere, olyannyira, hogy a látogató szinte azt hihetné, a szobát csak az imént hagyta el lakója. [...] Az egyik teremben terített asztal áll, amely abba az időbe helyezi a látogatót, amikor az előkelő bécsi társaság még hangulatos uzsonnák mellett találkozott (*Denkschrift des Mobiliarverteilungsausschuß*, 1930).

császári rezidenciáknak, illetve a Kunsthistorisches Museumnak vagy a Kunstgewerbemuseumnak. Azokat a bútorokat, amelyek állami helyiségek berendezésére nem voltak alkalmasak, 15 évvel ezelőttig a hivatalnokok magánlakásaik berendezéséhez is igénybe vehették, más darabokat pedig rövid időre filmforgatásokhoz, színházi előadásokhoz és egyéb rendezvényekhez kölcsönöztek ki (például az 1950-es évek Sissi-filmjeihez).

Ehhez a kb. 165 ezer darabból álló örökséghez tartozik a világ legnagyobb biedermeier gyűjteménye is, amelyet már 1902-ben, az empire és biedermeier stílus művészettörténeti és ízlésbeli újrafelfedezése idején kiállítási termekbe helyeztek. E termekről jegyezte meg Ludwig Hevesi, a neves újságíró 1904-ben, hogy „a k. u. k. Hofmobiliendepot-jának érdekes tárgyai [...], a monarchia egykori lomtára a félmúlt vonzó múzeumává vált. Ezen első kiállító-helyiségek megnyitása összefügg azzal a szemlélettel, amely az 1800 körüli művészetet az 1900 körüli bécsi modernnek” ösztönzőjének tekinti, egyúttal a császárság által továbbra is preferált historizáló stílusok ellenpontját látja benne. Különösen a fehér-vörös-arany rokokó stílus volt hivatva arra, hogy a Habsburgok reprezentációs igényét képviselje a modern áramlatokkal szemben.

Az I. világháború után az intézmény átmenetileg látogatható volt, majd 1924-ben véglegesen is megnyílt az a két emeletet elfoglaló állandó kiállítás, amely 1994-ig állt fenn. A hatalmas kiállított anyag elsősorban a kézműves mesterségeket bemutató in-

A feudális pompa és csillogás republikánus elsajátítása tehát inkább játékosan, a különbségek elsímításával ment végbe, semmint a képrombolók lendületével: a császári történelmi miliőt olyan sikeresen és örökérvényűen alakították át hangulatos, bárki számára hozzáférhető biedermeier szobácskákká, hogy még manapság sem fedzné fel bennük a látogató a császárság nyomát.

Az örökség demokratizálásáról és közönség előtti megnyitásáról szól az író, Alfred Polgar 1929-ben keletkezett ironikusan kritizáló beszámolója: „A bécsi Mariahilferstrassén – amelyen hajdanán oly sok aranykerekű kocsi hajtott végig szemlátomást örvendő, mindenfelé köszöngető utasokkal [utalás arra, ahogy Ferenc József a Hofburgból Schönbrunnba vezető úton a kocsi ablakán integetett ki a népek] – áll a »Hofmobiliendepot«. Nagyszabású épület, melynek rendeltetése a császári kastélyok tartalékébútorainak raktározása volt. Ügyszólván Őfelsége loomtára. Mégpedig olyan lomtár, amely vagy harminc hosszan elnyúló tereméből, és akkora műhelyekből áll, amelyek akár pályaudvari csarnokok is lehetnének. [...] Ide, ezekbe a műhelyekbe kerültek javításra a megrongálódott bútorok.

A raktárhelyiségekben, amelyek tele vannak zsúfolva az előkelő háztartás, az udvartartás kellékeivel, jéghideg van. Mintha a befagyasztott felesleg soha többé nem akarna már felolvadni. Szaga sincs itt semminek, még a pornak sem, amely mégiscsak valamiféle életről árulkodna. Ilyen barátságatlanok csak az elátkozott kastély bútorai lehetnek. [...] A mi drága Ausztriánk összeomlása után senki sem törődött a Hofmobiliendepot-val. Azok a derék emberek azonban, szolgálók és mesteremberek, akiknek az oltalmára volt bízva, továbbra is oltalmazták, tették a dolgukat, port töröltek, bútort tologattak, gyártottak, a lakatosok tovább sze-

*Biedermeier asztal az ORF
1997. január 1-jei, újévi
koncertjének filmfelvételéhez
összeállítva
(milánói és bécsi
asztaldíszek, virágmintás
tányér, muszlinüveg-készlet).
Bécs, MMD, lt. sz.: 180076,
180192, 180443.
Marianne Haller felvétele.*

*Biedermeier-Tafel
zusammengestellt für
Filmaufnahmen des ORF
für das Neujahrskonzert am
1. Jänner 1997 (mailänder
Tafelaufsatz, wiener
ägyptisierender
Tafelaufsatz, Blumenteller,
Mousselinglasservice).
Foto: Marianne Haller.*

*A császári-királyi bútorraktár jelzése, 1780. Bécs, MMD.
Marianne Haller felvétele.*

Schrifttafel, 1780. Foto: Marianne Haller.

empire és barokk, de a biedermeier polgári bája mindenem felülkerekedik. [...] Szinte maga a fába oltott zene, Schubert kórisben. [...] Néhány igazi muzeális értékű darabja is van a Hofmobiliendepot-nak. Például II. József könyvnyomtató készlete. Mint köztudomású, minden Habsburgnak el kellett sajátítania valamilyen mesterséget, hogyha az uralkodás nem menne, azért mégis boldoguljon az életben. Hogy mennyire az uralkodó boldogulásán múlik a népek boldogsága, arra sajnos csak tíz millió halott árán jöttünk rá.”

A gyűjtemény szerkezete

A Mobiliendepot szerkezetének és muzeológiai helyének meghatározó eleme az a tény, hogy e rengeteg tárgy felhalmozását nem a szokásos, célirányos érdeklődésből kiinduló múzeumi gyűjtőstratégia vezette, hanem elsősorban egy intézmény, egy udvari hivatal hagyatékáról van szó. Feladata a császári ház nyilvános és magán célú reprezentálásához szükséges tárgyak biztosítása volt. A bútörök és egyéb berendezési tárgyak beszerzése – ellentétben a többi császári műgyűjteménnyel – nem a darabok muzeális értékén vagy a gyűjtő meghatározott érdeklődésén alapult.

Miután a Mobiliendepot továbbra is ellát nem múzeumi jellegű feladatokat (például a minisztériumi hivatalok, a demokratikus közélet intézményeinek kiszolgálása, a bútörök bérbé adása és kölcsönzése), a monarchia bukásától a mai napig „használatban lévő gyűjteménynek” tekinthető.

Az egykori udvar és udvari hivatalok felszerelése az elraktározott vagy az állandó használatból kikerült, hátrahagyott, kicserélt darabokból tevődött össze (a bútörök mellett szőnyegek, lámpák, csillárok, falikárpitok, függönyök, vázák, írószerszámok, képek, metszetek, szobrok, játékok, templomi berendezések, kellékek, vadásztrófeák, rendjelek, testőregyenruhák tartozékai, sisakok, kardok stb.). Hogy mit és miért őriztek meg, hogy milyen jelentősége és értéke volt azoknak a tárgyaknak, amelyek a „történelem e raktárában” végezték, annak sok esetben nem tudunk már utánajárni.

A XVIII–XIX. századi udvari berendezésekhez kerültek még a köztársaság megalapítása után különböző

hagyatékok, a köztársaságra hagyott ingóságok, de ugyanúgy a zsidóktól elkobzott tulajdonok is, amelyeket a Gestapo 1938-ban itt helyezett el. Ezt az állományt az utóbbi két évben dolgozta fel egy állami bizottság, s az értékeket visszaszolgáltatták egykori tulajdonosaiknak, illetve örökösöknek.

1980 óta fokozatosan előtérbe kerülnek a muzeológiai szempontok, aminek egyrészt az egyre-másra nyíló kiállítások kapcsán a közönség fokozódó érdeklődése, másrészt a tárgyak elhasználódása (a darabok kopása, rongálódása) az oka. A tárgyak megnövekedett anyagi értéke miatt is egyre korlátozottabb az állami, követési fogadásokra, vacsorákra történő kölcsönzés (asztalok, székek, vörös szőnyeg, teríték), illetve az ünnepi rendezvényekre, filmforgatásokra való bérbé adás. Ezzel párhuzamosan azonban gyakoribb lett az ausztriai és nemzetközi kiállításokon való részvétel. Ez természetesen együtt járt a kölcsön adott tárgyak tudományos feldolgozásával, ami szintén hozzájárult a „múzeumosodási” folyamathoz, mert a feldolgozást egészen a közelmúltig eléggé elhanyagolták. Különösen kedveltek a Habsburg-család egyes tagjainak személyes tárgyai, hiszen ezek aurája sok kiállításnak elengedhetetlen vonzereje (például I. Ferenc ágya, asztala, melyen végrendeletét írta, kitömött kanári madara, Rudolf trónörökös gyermekkori fegyverei, Sissy császárné kedvenc lovának patkója stb.).

Az új koncepció

A Mobilien depot vonzereje épp lomtár jellegében rejlik, amely a látogató felfedező ösztönére és a padlason való kutatás gyermeki örömeire épít: „...a »depot« olyan hely, ahová rendszerint nem szabad belépni. A szó hallatán általában egy raktárra gondolunk, és ezzel együtt megérezzük az elzárt dolgok varázsát, egy olyan világot, amelyben megállt az idő, és ahol a bátor látogató meglepő felfedezéseket tehet. A depot-ban tárgyak tömkelegére számít az ember; éppen a rengeteg hasonló darab jelenti a látogató/felfedező ismeretei számára a kihívást” (Christoph Stölzl).

A gyűjtemény jövőjéről 1991-ben *Lust und Last des Erbens* (Az örökség öröme és terhe) címmel rendezett szimpóziumon a szakemberek hevesen tiltakoztak az ellen, hogy az elkerülhetetlen újrendezés során a hagyományos múzeumi látásmód vagy egy túlságosan didaktizáló kiállítási koncepció megszüntesse a pusztán „raktáron lévő” tárgyak vonzerejét. Az 1992-ben létrehozott nemzetközi zsűri, amely a Mobilien depot újjáalakításának ötletét volt hivatva elbírálni, szintén meg kívánta őrizni a gyűjtemény sajátos auráját. A depot elveszténé karakterét, ha rendszerező didaktikának vagy tudományos vizsgálati feltételeknek lenne kitéve. Az egyes tárgyak kiemelése ugyancsak megszüntetné a depot múzeum előtti időket idéző jellegét.

Döntés született: lehetőleg el kell kerülni, hogy a gyűjtemény megjelenésében „átlagos” múzeummá változzék s ezáltal elveszítse muzeológiai szempontból meglévő egyediségét. Ezen túlmenően minden szakértő a tizenöt biedermeier szoba megőrzése mellett szállt síkra. Ezek az annak idején történelmietlenül felállított enteriőrök az első köztársaság rendezési gyakorlatát demonstrálják, ami által már magukban is kiállítás-történeti értékük van, így most mint „múzeum a múzeumban” látogathatók.

A zsűri ajánlásának megfelelően részletesebben mutatják be az intézmény történetét, feladatait és a ma is működő szolgáltatásokat, műhelyeket, továbbá eleven, nyilvános kapcsolatot tartanak fenn a közönséggel. Ezáltal elkerülhetővé vált az a veszély, hogy pusztán egy újabbal szaporítsák a hagyományos múzeumok számát anélkül, hogy a gyűjtemény sajátosságait megőriznék. A figyelmet a lerakat véletlenül összeállt együttese, az anyagok gazdagsága és végtelen változatai keltik fel.

Azáltal tehát, hogy a pusztán állami kölcsönző funkcióval szemben fokozatosan előtérbe került az egykori császári udvartartás tárgyainak muzeális használata, elkerülhetlenné vált az intézmény helyzetének újbóli meghatározása és koncepciójának érzékeny újragondolása. Az állandó helyhiány csökkentése érdekében megvásárolt két szomszédos épület lehetővé tette, hogy a kiállítási területet 600 m²-re növekedjék. Az átépítési munkálatok 1994-től 1998-ig tartottak, azóta az új múzeum, mintegy háromszorosára bővítve, ismét nyitva áll a nagyközönség előtt.

(Fordította: Pete Nóra)

DIE GESCHICHTE DES KAISERLICHEN HOFMOBILIENDEPOTS IN WIEN

VON DEN HOFDIENSTEN ZU DEN MUSEEN DES MOBILIENDEPOTS

Das Kaiserliche Hofmobiliendepot, zu dem auch die Hofsilber- und Tafelkammer in der Wiener Hofburg gehört, weist in der nationalen und internationalen Museumslandschaft und in seiner Struktur eine einmalige Position auf, die von den Sammlungsstrukturen gängiger Kunstgewerbemuseen abweicht. Ich möchte hier versuchen, den museologischen Standort von der Geschichte des Depots her zu definieren.

Zur Geschichte

Das Amt des Hofmobiliensinspektorats war 1748 von Kaiserin Maria Theresia nach französischem Vorbild des „garde meuble“ eingerichtet worden und hatte die Aufgabe, Herstellung, Transport, Restaurierung und Lagerung des Mobiliars zu organisieren und zu überwachen. Anfang des 19. Jahrhunderts, unter Kaiser Franz I., hatte dieser Hofdienst unter dem Obersthofmeisteramt zusätzlich für die Neu-Ausstattung der Räume *aller* kaiserlichen Schlösser zu sorgen, da es nicht mehr ökonomisch war, alle Möbel auf die Hofreisen mitzunehmen. Mit der Bürokratisierung des Hofes im 18. Jahrhundert hatte das Hofmobiliensinspektorat auch für die Ausstattung der Hofparteien (Beamte) zu sorgen, die mit der Differenzierung und Vergrößerung des Beamtenapparates im 19. Jahrhundert nicht mehr nur in der Hofburg Quartier nahmen, sondern auch in die umliegenden Palais ausgelagert wurden. Festgelegte Qualitätskategorien der Möbel je nach Stand und Hierarchie des Dienststranges hatten eine differenzierte Möbelproduktion zur Folge. Bezahlt wurde die Einrichtung der kaiserlichen Familie immer aus dem staatlichen Etat, die Sammlungen, zu denen auch Porzellan und Silber gehörten, waren also nie habsburgisches Privatvermögen.

Kaiser Franz Josef I. löste 1849 das Hofmobiliensinspektorat auf und teilte die Agenden und Aufgaben auf die einzelnen Burg- und Schloßhauptmannschaften auf.

1901 zentralisierte Kaiser Franz Josef in einem Depotneubau die Aufbewahrung der Möbel und die Restaurierungswerkstätten für Tischler, Tapezierer und Schlosser wieder in dem noch heute bestehenden Mobiliendepot auf der Mariahilferstraße zwischen Hofburg und Schönbrunn, in dem ursprünglich auch der Kutschenbestand untergebracht werden sollte.

Als 1918 der österreichische Kaiser abdanken mußte, war der größte Dienstleistungsbetrieb der Monarchie, der kaiserliche Haushalt, mit ungefähr 5000 Bediensteten ohne Auftraggeber, und es war fraglich, ob und wie die neugegründete Österreichische Republik von den ehemaligen Hofdienststellen und Offizien Gebrauch machen wollte. Dem aufgelösten Obersthofmeisteramt hatten das Hofmobiliendepot, die Hofsilber- und Tafelkammer, die Hofküche, der Zehrgaden (Gemüse- und Gewürzgarten), die Hofzuckerbäckerei, der Hofkeller, die Hofwäschekammer und die Lichtkammer unterstanden. Alle materiellen Güter dieser Hofdienste wurden unter dem neu bezeichneten staatlichen Bundesmobiliendepot zusammengefaßt und sollten zu Gunsten der Staatsschulden verkauft werden. (Eine jetzt gerade wieder aktuelle Idee.)

Doch dann wurde das gewaltige Erbe, das Inventar aller kaiserlichen Schlösser und Ämter, in das Depot verfrachtet, neu inventarisiert und das Mobiliar an die neugegründeten Staatsämter, Ministerien und Botschaften zur staatlichen Repräsentation aufgeteilt. Ein Teil der Einrichtungsgegenstände wurde zur musea-